

**ЭВАЛЮЦЫЯ ЛЕКСІЧНЫХ НОРМ
СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ
(на прыкладзе назвы месяца май)**

Літаратурная мова – гэта гісторыка-культурны феномен, свайго роду стандарт, пісьмовыя і вусныя нормы якога з’яўляюцца абавязковымі для ўсіх членаў грамадства. Паняцце нормы – цэнтральнае ў вызначэнні літаратурнай мовы, але норму нельга разумець як раз і назаўсёды дадзенае нязменнае правіла. Норма – катэгорыя гістарычная: яна ў пэўнай ступені ўстойлівая, стабільная, што і з’яўляецца асновай яе функцыянавання, але разам з тым яна падвяргаецца змяненням, што выцякае з прыроды мовы як з’явы сацыяльнай, якая знаходзіцца ў пастаянным развіцці разам з творцам і носьбітам мовы – грамадствам.

Да змен, якія пастаянна адбываюцца ў духоўнай і матэрыяльнай сферы грамадскага жыцця, найбольш адчувальная лексіка. У канцы ХХ ст. праблемы норм беларускай літаратурнай мовы набылі асаблівую актуальнасць, што было абумоўлена зменамі ў сацыяльна-палітычным жыцці грамадства. Гэты перыяд характарызуецца як тэндэнцыямі да інтэрнацыяналізацыі, так і пурыстычнымі тэндэнцыямі, якія прывялі да істотных змен у слоўнікавым складзе мовы. Лексічныя нормы выводзяць за рамкі ўжывання тыя адзінкі, якія не прымае літаратурнамоўная практыка, аднак паміж літаратурнай нормай і рэальным выкарыстаннем мовы заўсёды існуюць большыя ці меншыя разыходжанні: у слоўніках у якасці нарматыўных зафіксаваны адны словы, а маўленчая практыка сведчыць, што ва ўжытку ўжо новыя варыянты. З прычыны кансерватыўнасці нарматыўны варыянт не заўсёды супадае з варыянтам, які атрымаў шырокае распаўсюджанне ў маўленні. На сучасным этапе існавання беларускай мовы так адбываецца з варыянтамі *май* і *травень*.

Пачынаючы з 90-х гг., у друку і інфармацыйнай прасторы Інтэрнэт сталі ўжываць побач з традыцыйнай назвай месяца *май* назву *травень*: *У траўні мы ладзілі заняткі, прысвечаныя менавіта новаму зводу правіл* (Philology.BY. 06.09. 2010); *29 красавіка – 2 траўня 2004 г. у Менску адбыўся фінал літаратурнага конкурсу “Твор пра каханьне”, прысвечанага 700-годзьдзю Ф. Пэтраркі* (Наша Ніва. 2004. № 18); *21 траўня 2009 году ў рамках Літаратурных дзён “Беларусь – Швецыя” адбылася чарговая літаратурна-мастацкая вечарына...* (інтэрнэт-часопіс “ПрайдзіСвет”. 30.12. 2009). З’явіўшыся першапачаткова на stronках СМІ, слова *травень* затым пачало ўжывацца ў мастацкіх тэкстах, а ў цяперашні час уключана ў рээстравую частку “Слоўніка новых слоў беларускай мовы” (Мінск, 2009), але вызначэнне навізны

слова з’яўляецца спрэчным. “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” ў 5-ці тт., 6-ці кн. (Мінск, 1977 – 1984), які да гэтага часу з’яўляецца самым аўтарытэтным зборам лексікі беларускай мовы другой паловы XX ст., і аднатомны “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” (Мінск, 1994) падаюць слова *травень* як архаізм у адносінах да нарматыўнага слова *май* са значэннем ‘устарэлая назва месяца мая’ [10, с. 658]. Слова было зафіксавана ў нарматыўных выданнях, але знаходзілася на мяжы выхаду з лексічнай сістэмы беларускай мовы, характарызавалася зніжанай актуальнасцю і частотнасцю выкарыстання. Уваход лексічнай адзінкі ў маўленчую практыку сведчыць не пра ўзнікненне яе ў мове, а пра аднаўленне: у дадзеным выпадку можна пагадзіцца з меркаваннем С. М. Струкавай, якая адносіць *травень* да слоў, “што “ажывіліся” і ўзняты з нябыту ў выніку пурыстычных тэндэнцый у канцы 80-х – пачатку 90-х гг. XX ст., што было звязана з набыццём суверэнітэту і культурна-нацыянальным адраджэннем” [6, с. 16].

Сучасная навука дакладна не вызначыла свайго стаўлення да праблемы варыятыўнасці і функцыянавання варыянтаў у мове. Так, А.І. Жураўскі выступаў за захаванне ў слоўніках толькі слова *май*. Варыянт *травень* ён лічыў неапраўданай заменай агульнага для рускай і беларускай моў слова *май* і спасылаўся на гісторыю слоўнікавага складу беларускай мовы і характар лексікі сучасных народных гаворак. Вучоны прыводзіў матэрыял раздзела “Святцы” з “Малой падарожнай кніжкі” Ф. Скарыны 1522 г., у якім змешчаны царкоўнаславянскія назвы месяцаў, лацінскія па паходжанні, і побач прыводзяцца іх мясцовыя, старабеларускія, назвы. Такімі мясцовымі назвамі з’яўляюцца вресень, листопадъ, грудень, просинець, стичень, люты, марець, кветень, чирвець, липець, серпень, але ў той жа крыніцы напісана: “Месець маі по тому же маі” [2, с. 31]. Аналіз матэрыялу прывёў яго да высновы, што “ва ўсіх помніках старабеларускай пісьменнасці ўжываецца толькі назва *май*” [2, с.31]. Пацвярджаецца думка і тым, што ў “Гістарычным слоўніку беларускай мовы” таксама няма слова *травень*. Аднак ужыванне лацінскай назвы *май* можна патлумачыць сталай пісьмовай традыцыяй і практыкай перакладу рэлігійных крыніц і помнікаў дзелавага пісьменства, а затым уплывам польскай і рускай моў у залежнасці ад уваходжання беларускіх земляў у склад Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі.

Нягледзячы на тое, што ў гістарычных помніках назва не сустракаецца, пісьменнікі ў творах на гістарычную тэматыку выкарыстоўваюць слова *травень* і вытворны ад яго прыметнік *травеньскі*: *Прайшоў Вялікодзень, растаў снег, салаўі прапелі за*

Свіслаччу, аздобіў зямлю месяц **травень**, а Ізяслава ўсё не было [9, с. 126]; *На чацвёрты дзень **травеня** перадавы атрад разведчыкаў прынёс вестку, што татары, сабраўшы войска, ідуць насустрач* [3, с. 591]; *Быў, помніцца, ясны **травеньскі** вечар* [4, с. 274]. Дакладна немагчыма вызначыць час узнікнення ў беларускай мове слова *травень* і гісторыю яго існавання ў старабеларускі перыяд. Першымі нарматыўнымі працамі, у якіх прыводзіцца слова *травень*, сталі слоўнікі 20-30-х гг. XX ст., калі ішло ўпарадкаванне і сістэматызацыя слоўнікавага складу беларускай мовы. Слова сустракаецца ў “Маскоўска-беларускім слоўніку” братаў Гарэцкіх (Вільня, 1920), “Падручным расійска-крыўскім (Беларускім) слоўніку” В. Ластоўскага (Коўна, 1924), “Беларуска-расійскім слоўніку” М. Байкова і С. Некрашэвіча (Мінск, 1926): *май – пяты месяц у годзе; травень, май; травень – май, травеньскі – майскі* [БРС-26, с. 314]. Па логіцы, аўтары слоўнікаў павінны былі перанесці лексему з дыялектнай мовы ў літаратурную, але і дыялектныя слоўнікі розных рэгіёнаў Беларусі не фіксуюць слова *травень*. У дыялектных слоўніках са значэннем ‘пяты месяц у годзе’ паўсюль сустракаецца толькі слова *май*: *Май халодны, то будзе год галодны* [11, с. 60], *Красавік з вадою, май з травой* [11, с. 150], *Мае дзеці ў **май** радзіліся* [13, с. 186], *Думай ты **эта**: май месяц, а такі холад **стаіць** – **эта** ж ніколі ні было* [Бяльк-70, с. 257], *Май – каню дай, а сам на печ уцікай* [Касп-27, с. 184], *У **май** ня выганіш кароў* [СГПЗ, т. 3, с. 12]. З другога боку, у народных гаворках слова *май* вядома і са значэннямі ‘зелень для ўпрыгожвання хаты і акон на Тройцу’: *Заўтра трэба ставіць **май**, паслізаўтра тройца* [13, с. 186]; ‘зелень [галінкі] для ўпрыгожвання хаты’ [Бяльк-70, с. 257]; ‘першая зелень лісцевых дрэў, якой на тройцу ўпрыгожваюць хаты’: *Май торкалі над вокнамі хат, над варотамі, а явір сыпалі на палу, у сенях, на двары* [СГЦР, с. 222]; ‘міфічная істота’: *За шэсць дней чатырэста рублей як **май** змаяў!* [11, с. 60]. Ёсць падставы меркаваць, што значэнне зелені для ўпрыгожвання пабудовы на свята Тройцу, а тым больш міфічнай істоты, з’яўляецца больш старажытным (звязаным яшчэ з язычніцкім светаўспрыманням) за значэнне ‘пяты месяц каляндарнага года’. Верагодна, з цягам часу традыцыя называць рытуальную зелень *маем* перайшла і на назву самога месяца, на які прыпадае дадзенае свята.

Сведчаннем таго, што слова *травень* функцыянавала ў дыялектнай мове, з’яўляецца яго ўжыванне на старонках газеты “Наша Ніва” у выпусках за 1910 – 1911 гг.: *29 і 30 **траўня** Wilenskim Aeroklubam ustrojenyje byli paloty Letai wiadomy rasiejski awiator – latun Utoćkin* (КСМНН, 1911, № 22, 286); *6 **траўня** (мая) 1654 году царскае войско прыступіло к Смаленску, каторы зачыніўшыся, нажыдаў непрыяцеля*

(КСМНН, 1910, № 8, 277); У пачатку 1910 года можна будзе ужо убачыць яё і голым вокам, а ў красавіку (апрэлі) або **траўні** (май) месяцы яна ізноў пачне аддаляцца (КСМНН, 1911, № 6, 86). Лексічны матэрыял артыкулаў паказвае, што слова *травень* было вядома ў дыялектнай мове і ўжывалася побач са словам *май* са значэннем ‘пяты месяц каляндарнага года’. У апошнім прыкладзе да назваў красавік і *травень* у дужках прыводзяцца адпаведнікі (апрель і *май*). Гэты факт можа абазначаць толькі тое, што слова *травень* з’яўляецца вузкадыялектным, і таму аўтар нататкі патлумачыў яго для шырокага кола чытачоў шырокавядомым словам *май*. Вузкадыялектнай базай, верагодна, тлумачыцца адсутнасць слова *травень* пасля 30-х гг. XX ст. у лексікаграфічных крыніцах.

Назвы месяцаў у беларускай мове матываваныя, толькі слова *май* засталася ў нязменным выглядзе (лац. *maius*). Таму некаторыя даследчыкі (С.М. Струкава, П.У. Сцяцко) лічаць аднаўленне слова *травень* мэтазгодным, паколькі лексічная адзінка адпавядае сістэмным заканамернасцям беларускай мовы. Этымалогія слова *травень* празрыстая – ‘месяц, у якім буйна растуць травы, багаты на травы, травяністы’, утворана яно ад асновы слова *трава*, якое з’яўляецца агульнаславянскім і выступае словаўтваральнай базай для адзінак *травіца*, *траўка*, *травяны*, *травянец*. Назва *травень* “аднаўляе ранейшую традыцыю карыстання сваімі, зразумелымі назвамі месяцаў, у якіх адбіўся шматвяковы досвед беларусаў, іх пільная ўвага да адметнасці прыроднага цыкла пораў года” [6, с. 16]: *Мне не трэба ні славы, ні хлеба, Толькі месяцаў назвы пакіньце, Назвы родныя роднай зямлі.. Красавік – час маланак і ліўняў, Травень – з першым каханнем, сяўбой, Чэрвень – з ягаднаю зарой...* [5, с. 54]. Нягледзячы на тое, што дыялектныя слоўнікі не зафіксавалі лексему, людзі старэйшых пакаленняў, якія нарадзіліся ў вясковай мясцовасці, ведаюць слова *травень* і добра памятаюць, як яго ў жывым маўленні часта выкарыстоўвалі іх бацькі і дзяды са значэннем месяца года. У словаўтваральным плане фармант – іеі выкарыстоўваецца пры ўтварэнні назваў месяцаў у польскай мове (*kwiecień, sierpień, styczeń, wrzesień, grudzień*), украінскай (*травень*), старабеларускай (*вресень, грудень, стичень, кветень, серпень*), сучаснай беларускай мове (*студзень, чэрвень, ліпень, жнівень, верасень*). Слова ж *май* (*maj*) выпадае з названага словаўтваральнага раду. Але нават калі ў якасці нарматыўнай адзінкі прыняць слова *травень*, то слова *май* не перастане аўтаматычна існаваць у мове, паколькі яго лацінскі карань служыць для абазначэння відавай назвы шэрагу раслін, напрыклад, ландыша майскага (*Convallaria*

majalis), майніка двухлістнага (*Majanthemum bifolium*), ластаўкінай травы (*Chelidonium majus*).

Канец XX ст. для беларускай мовы стаў перыядам перагляду норм літаратурнай мовы, што прывяло да расхістання сістэмы норм і з'яўлення варыянтных адзінак. Норма характарызуецца шэрагам асаблівасцяў: яна гістарычна зменлівая, ствараецца і падтрымліваецца калектыўнымі намаганнямі тых, хто гаворыць, звязана з выбарам варыянта з наяўных, новаўтвораных ці ўзятых з пасіўнага запасу мовы ў працэсе сацыяльнай ацэнкі моўных элементаў. Слова *травень* у беларускай мове прайшло доўгі шлях развіцця, ілюструе эвалюцыю лексічных норм. Магчыма, правільным будзе далучыць яго да шэрагу аднакаранёвых і ўжываць для абазначэння пятага каляндарнага месяца года. У такім выпадку слова *травень* набудзе нарматыўны характар і стане выступаць у звязцы са словам *май* не як варыянт, а як стылістычны сінонім.

Літаратура

1. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. [Склад. Т. І. Блізнюк, А. М. Булыка, П. В. Вярхоў і інш.; Рэд. А. М. Булыка]. – Мінск: Навука і тэхніка. – Т. 1 – 29.
2. Жураўскі, А.І. Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы. – Мінск: “Навука і тэхніка”, 1993. – 35 с.
3. Іпатава, В. Альгердава дзіда. Вяшчун Гедзіміна. – Мінск, 2002. – 587 с.
4. Караткевіч, Ул. Каласы пад сярпом тваім: Раман. Кн. Першая, другая. [Для сярэд. і ст. шк. узросту / Уступ. артыкул Я. Гарадніцкага; Маст. Ул. Стычэнка]. – Мн.: Юнацтва, 1981.
5. Панчанка, П. Жытнёвы звон: Выбранае / Пімен Панчанка; Уклад. З.К. Панчанкі. – Мінск: Маст. літ., 2002. – 335 с. (Беларуская паэзія XX стагоддзя).
6. Струкава, С.М. Слоўнік архаізмаў і гістарызмаў (па творах беларускай мастацкай літаратуры і публіцыстыкі) / С.М. Струкава. – Мінск: Беларус. Навука, 2007. – 655 с.
7. Сучасны стан і дынаміка норм беларускай літаратурнай мовы. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі. Мінск. 24 – 25 кастрычніка 2006 г. / Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Мінск: Права і эканоміка, 2006. – 262 с.
8. Сцяцко, П. Культура мовы / П. Сцяцко. – Мінск: Тэхналогія, 2002 – 444 с.
9. Тарасаў, К. Тры жыцці княгіні Рагнеды. Пагоня на грунвальд. – Мінск, 1997. – 342 с.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65 000 слоў/ Пад рэд. М.Р. Суднікі, М.Н. Крыўко; Афармленне А.М. Хількевіча. – 4-е выд. – Мінск: БелЭН, 2005. – 784 с.
11. Тураўскі слоўнік. У 5-ці т./ [Склад. А.А. Крывіцкі, Г.А. Цыхун, І.Я. Яшкін]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982 – 1987.

12. Уласевіч, В.І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В.І. Уласевіч, Н.М. Даўгулевіч. – Мінск: ТетраСистемс, 2009. – 448 с.
13. Янкова, Т.С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

Умоўныя абазначэнні

- БМС-21 – Гарэцкі, М. Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік / Рэд. Янкі Станкеўчыка. Выд. 2-е стэр. – Вільня, 1921. – 264 с.
- БРС-26 – Байкоў, М., Некрашэвіч, С. Беларуска-расейскі слоўнік. – Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1926. – 360 с.
- Бяльк-70 – Бялькевіч, І.К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.
- Касп-27 – Каспяровіч, М.І. Віцебскі краёвы слоўнік (матэрыялы) / Пад рэд. М.Я. Байкова і Б.І. Эпімаха-Шыпілы. – Віцебск: Віцебскае акруговае Таварыства Краязнаўства і выдавецтва “Заря Запада”, 1927. – 371 с.
- КСМНН – картатэка Слоўніка мовы “Нашай Нівы”
- РБС-24 – Ластоўскі, В. Падручны Расейска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Выданне факсімільнага тыпу. – Коўна: Выданьне Міністэрства Беларускіх спраў у Літве, 1924. – 832 с.
- СППЗ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5-ці т. / [Уклад. Ю.Ф. Мацкевіч, А.І. Грынавецкене, Я.М. Рамановіч і інш.; Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979 – 1986. Т. 1 – 5.
- СПЦР – Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: У 2 т. Т.1. А – П / Уклад. Е.С. Мяцельская і інш.; Пад рэд. Е.С. Мяцельскай. – Мінск: Універсітэцкае. – 1990. – 287 с.

Махонь С. У. (Мінск)

МОЎНА-СТЫЛЁВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ПЕРАКЛАДУ ПАЭМЫ ЯКУБА КОЛАСА “НОВАЯ ЗЯМЛЯ” НА РУСКУЮ МОВУ (ФРАЗЕЛАГІЧНЫ АСПЕКТ)

Даследаванне спосабаў перакладу выразных сродкаў мастацкіх тэкстаў — адна з актуальных задач перакладазнаўства, таму што менавіта сістэма вобразных сродкаў канкрэтнага мастацкага твора абумоўлівае яго арыгінальнасць, адметнасць, непаўторнасць, якія, што цалкам натуральна, мусяць быць захаванымі і ў перакладным тэксце.

Многія падобныя лексічныя, граматычныя, сінтаксічныя рысы дзвюх моў — рускай і беларускай — не толькі не дапамагаюць у працэсе перакладу, але, па нашых назіраннях, значна ўскладняюць працэс перадачы вобразнай сістэмы перакладнога твора, а некаторыя з гэтых рысаў нават адыгрываюць ролю “памылковых (ложных) сяброў перакладчыка”. Падобенства моў тут з’яўляецца, вобразна кажучы,